

- Marczewski P. (2015). *Liberalne demokracje wobec nieliberalnych kościołów w społeczeństwie obywatelskim*, „Trzeci Sektor” nr 34/2015, s. 19–26.
- Markus R. (2006). *Christianity and the Secular*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana.
- Mead G.H. (1934). *Mind Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. W: Charles W. Morris (red.), *The Social Foundations and Functions of Thought and Communication*, University of Chicago, Chicago s. 253–260.
- Merleau-Ponty M. (1945). *Phénoménologie de la Perception*, Gallimard, Paris.
- Milbank J. (2006), *Theology and Social Theory. Beyond Secular Reason*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Mill J.S. (1941). *On Social Freedom*, Columbia University Press, New York 1941.
- Oppenheim F.E. (1961), *Dimensions of freedom: An analysis*, St Martin's Press, New York.
- Parsons T. (1968). *The Structure of Social Action*, vol. I i II, Macmillan Publishing, New York.
- Parsons T. (1991). *The Social System*, Routledge, London 1991.
- Pełczyński Z. (1998). *Wolność. Państwo. Społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Piette A. (1999). *La religion de près: l'activité religieuse en train de se faire*, Editions Métailié, Paris.
- Platon, (2006). *Państwo*, Wydawnictwo Antyk, Kęty.
- Raz J. (1986), *The Morality of Freedom*, Clarendon Press, Oxford.
- Rogaczewska M. (2015), *Przemiany wzorów religijności w Polsce a mechanizmy uspołecznienia*, rozprawa doktorska pod kierunkiem prof. M. Marody, Warszawa.
- Rousseau J.J. (2007). *Umowa społeczna*, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty.
- Sadłoń W. (2015). *Społeczne przejawy ludzkiej wolności – religia i społeczeństwo obywatelskie*, „Trzeci Sektor”, nr 34, s. 11–18.
- Skinner B.F. (1971). *Beyond Freedom and Dignity*, Hackett Publishing Company, Indianapolis.
- Słomski W. (2000). *Personalistyczna wizja wolności. Wokół koncepcji wolności osoby ludzkiej Emmanuela Mouniera*, Wydawnictwo Mix, Warszawa.
- Stark R. (2000). *Sociology of Religion*. W: E.F. Borgatta, R.J.V. Montgomery (red.), *Encyclopedia of Sociology*, Macmillan Reference, New York.
- Tertulian (1983). *Do Scapuli*, tłum. W. Myszor, PSP XXIX, Warszawa, s. 109–116.
- Tylor Ch. (1964). *The Explanation of Behaviour*, Routledge Kegan Paul, London.
- Tylor Ch. (2007), *The Secular Age*, Harvard University Press, Cambridge.
- Weber M. (2002). *Gospodarka i społeczeństwo*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Włodkowic P. (1878). *O władzy papieża i cesarza w stosunku do niewiernych*. W: M. Bobrzyński (red.), *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, t. 5, Sumptibus Academiae Litterarum, Kraków.

Macrosocial and individual paradigm of audiovisual media risks for minors within the scope of the European standards. The issues overview

Makrospołeczny i jednostkowy paradygmat zagrożeń dla małoletniego ze strony mediów audiowizualnych w świetle standardów europejskich. Przegląd zagadnień

Katarzyna Badźmirowska-Masłowska

Instytut Prawa i Administracji Wydział Bezpieczeństwa Narodowego
Akademia Obrony Narodowej
k.badzmirowskam@poczta.aon.edu.pl

Abstract

The article includes the overview of issues regarding of macro-social and individual paradigm of audiovisual media risks for minor in their contemporary ecosystem, within the scope of European standards, including the premises of the ongoing changes. The evolution of audiovisual media services and 'new individual mass media' impact on children, both on individual (concerning the threats related to the content, contacts and behaviours) and macro-social (in particular involving the digital exclusion phenomenon) level, implies the changes of the abovementioned paradigm, *ergo* affects the European Union, Council of Europe and national legislations; the researches confirm their dynamics and direction. As a matter of fact the problem concerns the sensitive issues of European regulatory dualism. The article includes some conclusions *de lege lata* and proposals *de lege ferenda*.

Keywords: audiovisual media, minors, macro-social & individual risk's paradigm

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest dokonaniu przeglądu zagadnień odnoszących się do makrospołecznego i jednostkowego paradygmatu zagrożeń dla małoletniego ze strony współczesnego ekosystemu mediów audiowizualnych w świetle standardów europejskich i determinantów jego zmian. Ewolucja oddziaływania audiowizualnych usług medialnych i nowych „indywidualnych mass mediów” na dzieci i młodzież, zarówno w ich jednostkowym (dotyczącym zwłaszcza zagrożeń związanych z zawartością, zachowaniami i kontaktami zawieranymi za ich pośrednictwem przez małoletniego), jak i makrospołecznym (obejmującym przede wszystkim zjawiska wykluczenia cyfrowego) wymiarze, implikuje zmiany w ich postrzeganiu, ergo wpływa na aspekty regulacyjne zarówno na poziomie Unii Europejskiej, Rady Europy, jak i na szczeblu krajowym; analiza prawa europejskiego wskazuje na ich dynamikę i kierunek. W istocie problem dotyka wrażliwych kwestii dualizmu regulacyjnego, w ramach którego podkreślenia wymaga potrzeba zachowania podstaw aksjologicznych właściwych danemu państwu. Artykuł zawiera wnioski *de lege lata* i propozycje *de lege ferenda*.

Słowa kluczowe: *media audiowizualne, małoletni, makrospołeczny i indywidualny paradygmat zagrożeń*

Wprowadzenie

Ekosystem medialny XXI wieku, determinowany dynamicznym rozwojem technologii informacyjno-komunikacyjnych, stoi u podstaw ewolucji współczesnych społeczeństw (T. Goban-Klas, 2011, s. 159 i n.; M. Castels, 2013, s. 48–49). Szczególnego znaczenia nabierają zwłaszcza – podlegające europejskim regulacjom prawnym – linearne i nielinearne, audiowizualne usługi medialne (w rozumieniu art. 1 ust. a) dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/13UE z dnia 10.03.2010 r. *w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych*) oraz internetowe „indywidualne mass media” stające się: *nową społeczną formą komunikacji, oczywiście masową, ale tworzoną, odbieraną i odczuwaną indywidualnie* (M. Castels, 2006); wobec ich konwergencji i przenikania się ów podział należy traktować jednak jako umowny i podlegający permanentnym przekształceniom.

Zgodnie z perspektywą historycznego *continuum*, koncepcje normatywne odzwierciedlają rzeczywisty etap mediamorfozy i środowiskowe jej uwarunkowania (por. R. Fiedler, 1997; T. Goban-Klas, 2011, s. 99 i n.; M. McLuhan, 1962). Dlatego w rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy (CM/Rec

(2011)7) *on a new notion of media* postuluje się przyjęcie nowej, szerokiej definicji mediów – syntetycznie rzecz ujmując – zawierającej wszystkie profesjonalne lub nie podmioty zaangażowane w produkcję zawartości i jej rozpowszechnianie (dystrybucję) do potencjalnie znacznej liczby osób, o ile tylko spełniają kryteria pozwalające na włączenie ich do omawianej kategorii, tj.: intencja prowadzenia tego typu aktywności, publiczny charakter komunikowania oraz zaakceptowanie celów, zadań, metod i standardów im właściwych czy polityki redakcyjnej odpowiedzialności i kontroli (*Appendix to Recommendation CM/Rec(2011)7, Criteria for identifying media and guidance for a graduated and differentiated response*, cz. I *Media criteria and indicators*; K. Jakubowicz, 2009). ‘Aczasowość’, ‘przestrzenność’, dezinstytucjonalizacja, dezintermediacja i dematerializacja „nowych mediów”, pojawienie się cech nieobecnych w uprzednich ich generacjach, tj. numeryczność, modularność, wirtualność, hipertekstualność, interaktywność etc., implikuje potrzebę rozważenia dotychczasowych paradygmatów badawczych w omawianym obszarze (T. Goban-Klas, 2005, s. 149 i n; K. Krzysztofek, 2006, s. 1; D. McQuail, 2013, s. 216–218).

Pojęcie zagrożeń w kontekście małoletniego

Zmiany zachodzące w sektorze audiowizualnych ich rodzajów wpływają również na postrzeganie paradygmatu zagrożeń, które niosą one dla małoletniego, tj. – zgodnie z art. 1 konwencji o *prawach dziecka* z dnia 20.11.1989 r. (Dz.U. 1991 nr 120, poz. 526) – każdej istoty ludzkiej: *w wieku poniżej osiemnastu lat*; z perspektywy jednostkowej, stanowiący przedmiot ochrony prawnej, a z makrospołecznej wymagający szczególnych gwarancji w kontekście bezpieczeństwa, prawidłowy fizyczny, psychiczny, moralny, duchowy (religijny) i społeczny rozwój dzieci i młodzieży rozumiany jest jako ‘dobrostan’ (*well-being*), *ergo* szerzej niż brak choroby, schorzenia, czy niepełnosprawności, bo obejmujący poza aspektami biologicznymi także społeczno-kulturowe, wpływające na poczucie satysfakcji z codziennego życia, sytuacji ekonomicznej, relacji międzyludzkich etc. (R. Dodge, A. Daly, J. Huyton, L.D. Sanders, 2012, s. 222–235). Co istotne, małoletni nie jest postrzegany *in abstracto*, lecz jako odbiorca lub użytkownik mediów, o dualnym niekiedy statusie, z jednej strony szerzej niż w przypadku osób dorosłych, postrzeganej ofiary z drugiej, zaś nieletnim sprawcą czynów zabronionych lub młodocianym sprawcą przestępstw (por. np. S. Livingstone, 2003; D. McQuail, 2013,

s. 392 i n., s. 402–403 i n.; S. Livingstone, 2007; S. Livingstone, L. Haddon, A. Görzig, 2012; E. Staksrud, S. Livingstone, 2009, s. 364–387).

Fundamentalną kwestią dla właściwego ujęcia tytułowej tematyki jest zdefiniowanie pojęcia zagrożeń w nowym ekosystemie medialnym; jest to zagadnienie zawile i budzące kontrowersje. W literaturze zazwyczaj używa się terminu szkody (*harm*), ale należy podkreślić, że nazewnictwo w tym zakresie jest różnorodne, co implikuje problemy o charakterze semantycznym (A. Millwood Hargrave, S. Livingstone, 2009, s. 48, 243–244; S. Livingstone, L. Haddon, A. Görzig, K. Ólafsson, Kjartan, 2011, s. 45). I nie są one jedynymi. Trudności pojawiają się również przy wskazywaniu dystynkcji pomiędzy – nieoznaczającym jego nieuchronności – ryzykiem wystąpienia szkody, a znacząco niższym prawdopodobieństwem jej urzeczywistnienia w indywidualnym przypadku; ową dychotomię oddaje sformułowanie ‘ryzykowne szanse’ (*risky opportunities* – S. Livingstone, L. Haddon, A. Görzig, K. Ólafsson, 2011, s. 3, 14–16; J. Pyżalski, M. Klichowski, 2014, s. 9–11), łączące się zarówno z wieloprzyczynowo (biologicznie, psychologicznie, społeczno-kulturowo) warunkowaną, indywidualną podatnością małoletniego (*vulnerability*) na omawiane zagrożenia, jak i umiejętnością konstruktywnego reagowania na nie (*resilience* – S. Livingstone, L. Haddon, A. Görzig, K. Ólafsson, 2011, s. 4; *Child Safety Online: Global challenges and strategies*, UNICEF, 2011, http://www.unicef.org/pacificislands/ict_eng.pdf, data dostępu: 10.04.2016).

Wieloletnie badania wpływu mediów na dzieci i młodzież, prowadzone w kontekście zagrożeń, pozwalają na wskazanie dwóch podstawowych modeli ich prezentowania. Pierwotnie, analizy środków masowego komunikowania, koncentrowały się na aspektach natychmiastowości i bezpośredniości skutku, zwłaszcza reakcji na treści i obrazy przemocy, brutalności, przestępczości i pornografii (por. np. J. Dollard, L. Dobb, N. Miller, O. Mowrer, R. Sears, 1970, s. 22–32; D.A. Gentile, 2013; H.J. Schneider, 1992); odzwierciedlano je, w ramach – dyskusyjnego co do istoty i możliwości weryfikacyjnych – linearnego modelu: przyczyna – efekt (S. Livingstone, 1996, s. 305–324; D. McQuail, 2002, s. 7–13, 17–18), który w dobie rozwoju polimorficznych mediów sieciowych ostatecznie okazał się nieefektywny (por. np. A. Millwood Hargrave, S. Livingstone, 2009, s. 252–254). We współczesnym ekosystemie medialnym, na znaczeniu zyskały natomiast badania pośrednich, długofalowych i wieloczynnikowo uwarunkowanych

efektów ich oddziaływania; dotyczą one obszarów: poglądów, przekonań, definiowania tożsamości i rzeczywistości, kształtowania wspólnoty znaczeń oraz postaw i zmian – tradycyjnie osadzonych w kulturze, moralności i obyczajach danej społeczności – wzorów zachowania dzieci i młodzieży. Nie dziwi zatem, że szczególną uwagę zwrócono na koncepcje kulturowe, wywodzące się z nurtów krytycznych, właściwych zarówno badaniom nad komunikowaniem, jak i kryminologii (E. Drzazga, *Kryminologia kulturowa. Wprowadzenie do koncepcji*, 2010; D.O. Friedrichs, 2009, s. 210–218; J. Ferrell, 2009, s. 220–221; o unifikującej ich roli w ramach *cultivation theory* – por. G. Gerbner, L. Gross, M. Morgan, N. Signorelli, 1982, s. 100–127; L. Tyszkiewicz, 2009, s. 64 i n.). Nowe podejścia badawcze doprowadziły do rewizji ww. modelu linearnego, w kierunku ujmowania mediów jako jednego z wielu wzajemnie na siebie – pośrednio i bezpośrednio – oddziałujących elementów, multyczynnikowej analizy zagrożeń (*a risk-based approach* – A. Millwood Hargrave, S. Livingstone, 2009, s. 22; S. Livingstone, G. Mascheroni, E. Staksrud, 2015; S. Livingstone, E. Helsper, 2013).

Analiza zrewidowanego modelu (*The EU Kids Online revised model*) (S. Livingstone, G. Mascheroni, E. Staksrud, 2015, s. 10) skłania do przyjęcia definicji zagrożeń *sensu largo*, obejmującej treści i zachowania oraz kontakty międzyludzkie, stanowiące co najmniej ryzyko zaistnienia szkody dla małoletniego, w szczególności we wzajemnie na siebie zachodzących obszarach: prywatności i bezpieczeństwa, łączących się ze statusem konsumenckim, czy związanych z ryzykiem technologicznym (*The protection of children online recommendation of the OECD Council report on risks faced by children online and policies to protect them*, OECD, 2012, https://www.oecd.org/sti/ieconomy/childrenonline_with_cover.pdf, s. 16).

Makrospołeczny i jednostkowy paradygmat zagrożeń w dobie rozwoju „indywidualnych mass mediów”

Przeгляд regulacji europejskich dotyczących mediów audiowizualnych wskazuje, że zagrożenia można ogólnie podzielić na nielegalne (*illegal*) oraz zgodne z prawem, ale nieodpowiednie, szkodliwe (*harmful*) dla poszczególnych kategorii wiekowych dzieci i młodzieży z uwagi na ich wiek (K. Badźmirowska-Masłowska, *Ochrona małoletnich w środowisku mediów audiowizualnych, Internetu i innych usług on-line przed współczesnymi zagrożeniami w świetle dokumentów Rady Europy...*, 2013, s. 63 i n.).

Co istotne, w erze dominacji tradycyjnych mediów masowych, zwłaszcza telewizji, pojęcie zagrożeń odnoszono wyłącznie do problematyki zawartości; wraz z rozwojem sieciowych ich rodzajów, rozszerzono je na aspekty behawioralne, w tym związane z relacjami nawiązywanymi za pośrednictwem Internetu (zwłaszcza poprzez tzw. media społecznościowe). Dlatego też w pierwotnych, dotyczących rozpowszechniania a implikowanych badaniami kryminologicznymi, europejskich rozwiązaniach normatywnych, za zawartość mogącą mieć poważny negatywny wpływ na rozwój małoletniego (*which might seriously impair*), określaną jako poważnie szkodzącą (niebezpieczną), uznawano pornografię i przemoc oraz zakazano jej rozpowszechniania (analogiczne postanowienia zawiera art. 27 i odpowiednio względem nieliniarnych usług audiowizualnych, art. 12 aktualnie obowiązującej dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/13/UE). Zbieżne w omawianym zakresie standardy Rady Europy i Unii Europejskiej nie usunęły jednak dylematów, związanych z próbą wypracowania formalnej definicji zagrożeń; od przykładowego ich wyliczenia w ramach otwartego katalogu, ukształtowanego na podstawie miękkiego prawa RE z drugiej połowy lat 60. ubiegłego wieku nie wprowadzono innych niż wyżej wymienionych rodzajów. Co więcej, precyzyjne definicje pozostają w kompetencji państw członkowskich, ergo są one kształtowane w ramach prawa wewnętrznego, odzwierciedlającego określone podejścia systemowe i ujęcie interesu publicznego na poziomie narodowym, wyrażanego zwłaszcza w indywidualnie pojmowanej moralności publicznej; skutkuje to różnicami w ich formułowaniu i rozbieżnościami interpretacyjnymi; *de lege lata* oznacza to, że są one konstruowane w ramach dualizmu regulacyjnego, *de lege ferenda* na skutek internacjonalizacji zagrożeń i implikowanej nimi europeizacji prawa karnego, jak się wydaje, harmonizacji podlegać powinien szerszy przedmiotowo zakres zagadnień. (K. Badźmirowska-Masłowska, *Ochrona małoletnich przed zagrożeniami środowiska mediów audiowizualnych i nowych technologii komunikacyjnych w świetle dokumentów Unii Europejskiej i Rady Europy...*, 2014; M. Królikowski, *Pojęcie europejskiego „prawa karnego”...*, s. 12–13). Należy dodać, że w ramach standardów europejskich, tradycyjnie wyodrębniano także bliżej nieokreślaną kategorię obejmującą zwłaszcza treści mogące mieć potencjalny, negatywny (szkodliwy) wpływ na rozwój małoletniego (*which are likely impair*), w ramach których państwa członkowskie na szczeblu krajowym mogą wyodrębniać i definiować takie zjawiska patologiczne jak np. uzależnienia, agresja, prostytucja czy – na co

częściej powinno się zwracać uwagę – uniformizujące się w skali globalnej, skomercjalizowane, konsumpcyjne, materialistyczne wzorce postaw i zachowań, w tym dotyczące stylu życia, wyglądu etc., stojące częstokroć w opozycji do ukształtowanych historycznie, religijnie i kulturowo dla danego regionu czy społeczności modeli aksjologicznych. Nie można jednak wykluczyć, że niektóre z nich wobec umiędzynarodowienia (na poziomie regionalnym) danego obszaru problemów, związanych np. z zaburzeniami żywienia (otyłością, anoreksją, bulimią), mogą zostać objęte wymogiem harmonizacji.

Powyżej wskazywane zagrożenia tradycyjnie rozpatrywane były w ramach paradygmatu jednostkowego, obejmującego badanie cech indywidualnych i społecznych, zwiększających prawdopodobieństwo nieprzystosowania dzieci i młodzieży (L. Tyszkiewicz, *Kryminologia. Zarys systemu...*, 1986, s. 90–218). Konwergencja technologiczna i społeczno-kulturowa, dynamiczny rozwój mediów sieciowych, spowodowały jednak, że skala, zakres i zasięg zagrożeń uległ istotnym zmianom; zwiększył się ich katalog i bardziej zróżnicował charakter; niektóre z nich stały się zmodyfikowanymi formami już istniejących (np. cyberprzemoc), pojawiły się też nowe ich rodzaje związane *stricte* ze środowiskiem cyfrowym (np. infoholizm). W warunkach, właściwej dla małoletniego, symultaniczności świata *off-line* i *on-line*, dotychczasowo dominujący wzorzec okazał się niewystarczający. Zasadne stało się postrzeganie omawianych zagrożeń również jako, dotyczących znaczącej części młodych pokoleń, niepołączanych zjawisk w skali ponadjednostkowej (grupowej) oraz makrospołecznej, *ergo* wymagających badań w kontekście bezpieczeństwa.

Takie też podejście prezentowane jest w analizach europejskich, np. prowadzonych pod auspicjami EUKidsOnline, obejmującymi m.in. komparatystyczne dane dotyczące dostępu do Internetu, przeciwdziałania ekskluzji cyfrowej etc. w poszczególnych państwach europejskich. Potrzeba ochrony (*protection*) dzieci i młodzieży w nowym ekosystemie medialnym łączy się z wymogiem zagwarantowanie im bezpieczeństwa, co uwidacznia się w tym obszarze zagrożeń nielegalnych, który odnosi się do przestępczości obejmowanej postanowieniami Konwencji RE *o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystaniem i niegodziwym ich traktowaniem w celach seksualnych* z 25.10.2007 r. i analogicznie dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie *zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/*

WSiSW (K. Badźmirowska-Masłowska, *Fighting against child sexual abuse and child sexual exploitation in Europe. Media and internet perspective...*, 2013). Owo łączenie perspektyw regulacyjnej i bezpieczeństwa znajduje też odzwierciedlenie w innych dokumentach miękkiego i twardego prawa RE (np. *Declaration on protecting the dignity, security and privacy of children on the internet, adopted by the Committee of Ministers on 20 February 2008*); Recommendation CM/Rec(2009)10 *on integrated national strategies for the protection of children from violence*; Recommendation CM/Rec(2009)9 *on the education and social inclusion of children and young people with autism spectrum disorders* oraz UE (np. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – *European Strategy for a Better Internet for Children*).

W istocie współcześnie ochrona małoletniego przed zagrożeniami ze strony mediów rozpatrywana jest nie tylko w kontekście indywidualnym, w ramach unijnej polityki audiowizualnej i mediów, czy szerzej kultury, kształcenia, szkolenia i młodzieży, ale także z perspektywy bezpieczeństwa, na poziomie europejskim w ramach obszarów: gospodarki i społeczeństwa informacyjnego, spraw konsumentów, zdrowia i spraw społecznych oraz – odnośnie przestępczości transgranicznej, związanej zwłaszcza z handlem dziećmi – sprawiedliwości i spraw wewnętrznych; na poziomie krajowym rozważana jest ona natomiast w wymiarze społecznym i informacyjnym bezpieczeństwa narodowego, obejmując zwłaszcza zagadnienia wykluczenia cyfrowego, zdrowia czy przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich.

Podsumowanie

Rozważanie problematyki makrospołecznego i jednostkowego paradygmatu zagrożeń, jakie dla małoletniego niosą ze sobą media audiowizualne, skłania do postawienia wniosków ogólniejszej natury:

- 1) globalna przestrzeń medialna, umiędzynarodowienie zagrożeń, niejako wymusza ich analizę i identyfikację, prawdopodobieństwo ich wystąpienia i negatywne skutki w wymiarze zarówno jednostkowym, jak i makrospołecznym – pozwala to bowiem na poszukiwanie odpowiednich do skali danego zagrożenia instrumentów przeciwdziałania mu (prawo, środki alternatywne), ograniczania negatywnych następstw wystąpienia szkody (jak np. program UE *Safer Internet*) czy zwalczania go (jak np. ww.

- akty prawne dotyczące zwalczania przestępczości seksualnej skierowanej przeciwko dzieciom) oraz poziomów ich stanowienia (krajowy – w ramach dualizmu regulacyjnego, międzynarodowy/ponadnarodowy);
- 2) przy analizowaniu omawianych zagrożeń zasadne wydaje się ogólne odwołanie do koncepcji zintegrowanego paradygmatu nauk społecznych, obejmującego wszystkie poziomy rzeczywistości i relacje między nimi, co znajduje szczególne zastosowanie przy badaniu zagadnień etiologicznych, w tym podatności małoletniego na zagrożenia i zdolności konstruktywnego radzenia sobie z nimi;
 - 3) w szerszym kontekście, rozpatrywanie obu paradygmatów łącznie wpisuje się w – wymagającą odrębnych opracowań – perspektywę praw dziecka, rozumianych jako prawa człowieka.

Podsumowując dokonany powyżej zarys zagadnień, należy zauważyć, że bez względu na – właściwą dla celów i charakterystyki konkretnych badań – preponderancję odniesienia makrospołecznego albo jednostkowego, determinowana dynamicznym rozwojem technologicznym, internacjonalizacja zagrożeń implikuje postrzeganie ich w ramach dualizmu regulacyjnego, a ich definiowanie sukcesywnie wykracza poza tradycyjne, krajowe ich ujęcia, sytuując je w obrębie europejskich standardów regionalnych.

Bibliografia

- Badźmirowska-Masłowska K. (2013). *Fighting against child sexual abuse and child sexual exploitation in Europe. Media and internet perspective*. W: XIII Międzynarodowa Konferencja Praw Człowieka Europa Ojców Założycieli; *Investycja we wspólną przyszłość (Europe of Founding Fathers. Investment in the Common future)*, M. Sitek, G. Dammacco, A. Ukleja, M. Wójcicka (red.).
- Badźmirowska-Masłowska K. (2013). *Ochrona małoletnich w środowisku mediów audiowizualnych, Internetu i innych usług on-line przed współczesnymi zagrożeniami w świetle dokumentów Rady Europy*, „Journal of Modern Science”, nr 1.
- Badźmirowska-Masłowska K. (2014). *Ochrona małoletnich przed zagrożeniami środowiska mediów audiowizualnych i nowych technologii komunikacyjnych w świetle dokumentów Unii Europejskiej i Rady Europy*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa z okazji 60. rocznicy wejścia w życie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Jaskiernia J. (red.), Wydawnictwo Sejmowe.
- Castels M. (2006). *Nowe, indywidualne mass media*, A. Dwulit (tłumaczenie), „Le Monde Diplomatique”, nr 7 (wrzesień), <http://monde-diplomatique.pl/LMD7/index.php?id=3> (data dostępu: 10.04.2106).

- Castels M. (2013). *Spółeczeństwo sieci*, PWN, Warszawa 2013.
- Dodge R., Daly A., Huyton J., Sanders L.D. (2012). *The challenge of defining wellbeing*, „International Journal of Wellbeing”, nr 2(3), s. 222–235; doi:10.5502/ijw.v2i3.4, http://www.internationaljournalofwellbeing.org/index.php/ijow/article/viewFile/89/238?origin=publication_detail (data dostępu: 10.04.2106).
- Dollard J., Dobb L., Miller N., Mowrer O., Sears R. (1970). *Frustration and aggression*. W: *The dynamic of aggression*, E. Megargee, J. Hokanson, (red.), Harper & Row, New York.
- Drzazga E. (2010). *Kryminologia kulturowa. Wprowadzenie do koncepcji*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXXII.
- Ferrell J. (2009). *Cultural Criminology*. W: *Criminology. A Reference Handbook*, J. Mitchel Miller (red.), SAGE Publications.
- Fiedler R. (1997). *Mediamorfosis. Understanding the New Media*, Thousand Oaks, Pine Forge Press.
- Friedrichs D.O. (2009). *Critical Criminology*. W: *21st Century Criminology. A Reference Handbook*, J. Mitchel Miller (red.), SAGE Publications.
- Gentile D.A. (2013). *Catharsis and Media Violence: A Conceptual Analysis*, „Societies”, nr 3, s. 492; doi:10.3390/soc304049, www.mdpi.com/journal/societies (data dostępu: 10.04.2106).
- Gerbner G., Gross L., Morgan M., Signorelli N. (1982). *Charting a mainstream television's contributions to political orientations*, „Journal of Communications”, nr 32.
- Goban-Klas T. (2005). *Cywilizacja medialna*, WSiP, Warszawa 2005.
- Goban-Klas T. (2011). *Wartki nurt mediów. Ku nowym formom społecznego życia informacji. Pisma z 2000–2011, seria Dziennikarstwo i świat mediów*, Z. Bauer, E. Chudziński, (red.), Universitas, Kraków.
- Jakubowicz K. (2009). *A new notion of media?* Media and Information Society Division Directorate General of Human Rights and Legal Affairs Council of Europe, http://www.globalmediapolicy.net/sites/default/files/Jakubowicz2009_New_Notion_Media_en.pdf (data dostępu: 10.04.2016).
- Królikowski M. (2012). *Pojęcie europejskiego «prawa karnego»*. W: *Europejskie prawo karne*, A. Grzelak, M. Królikowski, A. Sakowicz, (red.), C.H. Beck, Warszawa.
- Krzysztofek K. (2006). *Status mediów cyfrowych: stare i nowe paradygmaty*, „Global Media Journal-Polish Edition”, nr 1, Wiosna.
- Livingstone S. (2007). *Do the media harm children?: reflections on new approaches to an old problem*, „Journal of Children and Media”, nr 1 (1).

- Livingstone S. (1996). *On the continuing problems of media effects research*. W: J. Curran, M. Gurevitch, *Mass media and society*, wyd. II, Edward Arnold, London, s. 305–324; <http://eprints.lse.ac.uk/21503/> (data dostępu: 10.04.2016).
- Livingstone S., Haddon L., Görzig A., Anke, (red.) *Children, Risk and Safety on the Internet: Research and Policy Challenges in Comparative Perspective*. (Policy Press, Bristol 2012); http://eprints.lse.ac.uk/55467/1/Livingstone_Hasebrink_Goerzig_Towards-a-general-model-of-determinants-of-risk-and-safety_2012.pdf (data dostępu: 10.04.2016).
- Livingstone S., Haddon L., Görzig A., Ólafsson K., Kjartan (2011). *Risks and safety on the internet: the perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries*. EU Kids Online, Deliverable D4. EU Kids Online Network, Londyn, s. 45; http://www2.cnrs.fr/sites/communiquer/fichier/rapport_english.pdf (data dostępu: 10.04.2016).
- Livingstone S., Helsper E. (2013). *Children, internet and risk in comparative perspective*, „Journal of Children and Media”, nr 7(1), s. 1–8; doi: 10.1080/17482798.2012.739751; http://eprints.lse.ac.uk/48952/1/Children_internet.pdf (data dostępu: 10.04.2016).
- Livingstone S., Mascheroni G., Staksrud, *Developing a framework for researching children's online risks and opportunities in Europe*, 2015, http://eprints.lse.ac.uk/64470/1/_lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_EU%20Kids%20Online_EU%20Kids%20Online_Developing%20framework%20for%20researching_2015.pdf, At the individual level (data dostępu: 10.04.2016).
- McLuhan M. (1962). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, University of Toronto Press.
- Millwood Hargrave A., Livingstone S. (2013). *Harm and offence in media content: a review of the evidence* (2009) wyd. II poprawione, Intellect Book, Bristol; <http://eprints.lse.ac.uk/49000/> (data dostępu: 10.04.2016).
- Pyżalski J., Klichowski M. (2014). *Technologie informacyjno-komunikacyjne a dzieci w wieku przedszkolnym – model szans i zagrożeń*, s. 9–11, http://edutakacja.oeiizk.waw.pl/wp-content/uploads/2016/04/Technologie_informacyjno-komunikacyjne_Pyżalski.pdf (data dostępu: 10.04.2016).
- McQuail D. (2013). *Reflections on Paradigm Change in Communication Theory and Research*, „International Journal of Communication”, nr 7.
- McQuail D. (2002). *The influence and effects of mass media*; <http://www2.sunysuffolk.edu/oconnog/media/download/the%20influence%20and%20effects%20o.pdf> (data dostępu: 10.04.2016).
- Schneider H.J. (1992). *Zysk z przestępstwa. Środki masowego przekazu a zjawiska kryminalne*, W. Spirydowicz (przekład), PWN, Warszawa.
- Staksrud E. (2009). Livingstone S., *Children and online risk: Powerless victims or resourceful participants?* „Information, communication and society”, nr 12 (3), s. 364–387.